

A IV. SZOCIOLÓGIAI VILÁGKONGRESSZUSRÓL

(Stresa—Milánó, 1959. szeptember 8—15.)

FUKÁSZ GYÖRGY

I

A Nemzetközi Szociológiai Társaság (International Sociological Association, ISA) 1949. szeptember 11-én jött létre Oslóban azzal a céllal, hogy elősegítse a szociológiai kutatómunkát a világon és megkönnyítse a szociológiai kutatások tapasztalatainak nemzetközi szinten történő cseréjét. Az ISA ezt követően három kongresszust tartott: 1950-ben Zürichben, 1953-ban Liegeben és 1956-ban Amszterdamban. Az I. kongresszuson alig néhány tucat szociológus vett részt. 1956 szeptemberében a III. (amszterdami) kongresszust már több száz résztvevővel tartották meg, s a mostani IV. világkongresszuson, Stresában—Milánóban már több mint ezer szociológus vett részt a világ minden tájáról mintegy 60 országból 65 szociológiai szervezet képviselőjében.

Az ISA szervezetileg az UNESCO-hoz tartozik, annak égisze alatt működik. Az UNESCO keretei között törekszik az ENSZ támogatásával a szociológiai munka koordinálására a világon.

Mi az ISA célja, rendeltetése? Fő feladataként a szociológiai ismeretek, a szociológiai tudás fejlesztésével foglalkozik a világ minden részén. Ezen belül a nemzetközi kapcsolatok megteremtésén, a nemzetközi együttműködés megszervezésén fáradozik. Segíti a szociológiai ismeretek megszerzését, a tudományos kutatást, valamint a szociológiai ismeretek terjesztését, a szociológiai propagandát. Ezt a célt szolgálja folyóirata, a *Current Sociology*, amely cikkeket közöl és bibliográfiai tájékoztatást ad. Ez a lap évente háromszor jelenik meg kb. 90 oldal terjedelemben. Az ISA célja, feladata különösképpen: 1. a személyes kapcsolatok kiszélesítése a szociológusok között az egész világon, 2. a szociológiában segíteni a nemzetközi információ terjesztését, cseréjét, 3. nemzetközi méretekben elősegíteni a szociológiai kutatást.

Az ISA tagjai többnyire szervezetek, intézmények. Elvileg az ISA tagjai kizárólag azon szervezetek lehetnek, amelyek szociológiával foglalkoznak — állapítja meg az ISA 1950 szeptemberében kiadott alapszabályzata. Az ISA tagsága általában a nemzeti vagy regionális szervezeteket illeti meg. Ettől eltérő egyéni tagság, illetve a nemzeti szervezeteken kívülálló szervezetek tagsága csak indokolt esetekben lehetséges kiemelkedő szociológusok stb. esetében, vagy pedig a szükséges nemzeti szervezet hiányában. Az ISA teljes jogú tagok-

ként csak olyan intézményeket vesz fel, amelyek alapvető tevékenységük körében foglalkoznak szociológiával. Amennyiben a szociológiai kutatás csak járulékos tevékenységük körébe tartozik, csupán tanácskozási joggal lehetnek az ISA tagjai.

Az ISA háromévenként tart kongresszust. Szervezetének élén a *Tanács* áll, mint legfelső vezető szerv. A Tanácsban minden ország egy szavazattal vesz részt, kivételes esetben kaphat még egy szavazatot, ha az adott országban a szociológiai munka jelentősége, súlya ezt megkívánja és lehetővé teszi. (Megjegyzem, hogy tudomásom szerint a Tanácsban csak az USA-nak van most két szavazata.) A Tanács tagjait az ISA-ba tartozó nemzeti és regionális szervezetek jelölik ki három-három évre. A Tanács ülései között (három év alatt egyszer ül össze) az általa hat évre választott *Végrehajtó Bizottság* intézi az ISA ügyeit. A *Végrehajtó Bizottság* a Tanáccsal azonos jogokat gyakorol, kivéve az alapszabálmódosítást, amely kizárólagosan a Tanács hatáskörébe tartozik. A Tanács választja meg az ISA elnökét és alelnökeit. Az eddigi elnök *Georges Friedman* volt, az új elnök pedig *T. H. Marshall* angol professzor, az UNESCO Szociológiai Intézetének vezetője. (Az ISA alelnökei: a nyugatnémet *König*, az indiai *Mukerzsi* és a lengyel *Ossowsky*.) Az ISA szervezeti működését a végrehajtó titkár irányítja. A végrehajtó titkár jelenleg *Pierre de Bie*, a louvaini (Belgium) egyetem tanára.

Az ISA *jellegét* az alapszabály úgy határozza meg, hogy az „kizárólag tudományos munkával foglalkozik”, tehát a politikai tevékenységet kizárja működése köréből. Ez már önmagában is igen jellemző: mutatja, hogy a társadalommal, a társadalom politikai problémáival is „objektíve”, „kizárólag tudományosan”, a politikai problémák, szempontok teljes kizárásával kíván foglalkozni. Az ISA jellegére fényt vet összetételének vizsgálata is. Keletkezésekor nyugati szociológusokból állott és még azóta is ezek teszik ki a társaság túlnyomó többségét. Az utóbbi években, főleg a III. (amszterdami) kongresszus óta a szocialista országok szociológusai is bekapcsolódtak az ISA tevékenységébe, de az ez évi kongresszus több mint ezer résztvevőjéből is a túlnyomó többség a burzsoá szociológiát képviselte. A mai burzsoá szociológusok olyan neves képviselői vettek részt a kongresszuson, mint pl. a francia Raymond Aron és Georges Friedman, az amerikai Talcott Parsons, K. Merton, Lazarsfeld, az angol T. H. Marshall, a nyugatnémet Adorno, az olasz R. Treves és F. Battaglia. A szocialista országokat most is csak néhány tucat küldött képviselte. A nyugati tőkés országokból érkezett résztvevők egy bizonyos kisebbszázaléka szintén marxista volt, de ez összevetve is igen csekély szívet jelentett a burzsoá szociológia tengerében. Megjegyzendő, hogy alig vettek részt a kongresszuson az elnyomott gyarmati országok képviselői, s főként a keleti országok szociológusai.

Az ISA munkájára rányomta bélyegét a polgári szociológusok uralkodó helyzete. A III. kongresszus előtt a polgári szociológia kizárólagosan uralta az

ISA-t. A polgári szociológia a társadalom vizsgálatából fakadó tanulságokkal foglalkozik, a társadalomtudomány igényével lép fel. De ahelyett, hogy a társadalom valódi, lényeges összefüggéseit kutatná, kiemelné a valamennyi társadalmi folyamat megértéséhez kulcsot adó társadalmi-gazdasági viszonyok elemzését, a mai burzsoá szociológia keserves kínokat szenvedve úgy foglalkozik a társadalommal, nehogy véletlenül fény derüljön a társadalom lényegére. Ezért a társadalom idealista magyarázatából vagy vulgáris felfogásából kiindulva másodrendű, vagy sokadrendű mozzanatokot, mindenekfelett pszichikai, tudati tényezőket vizsgálnak és ezek jelentőségét abszolutizálják. Ezért természetlen a mai burzsoá szociológia, ezért nem képes a társadalom lényegébe behatolni. A társadalom vizsgálata tehát nem vezet és nem vezethet a társadalom mély törvényeinek feltárásához, hanem csupán felszínen mozgó, egyes felületi tényezőkre korlátozódó kutatásokra. A burzsoázia kezében a szociológia így sekélyesedik el sokszor üres játékká, legjobb esetben is leíró szociológiai vizsgálatokká, ezért nem emelkedik igazán tudományos szintre — a tudományos igények sokszoros hangoztatása ellenére sem. Akárcsak a múlt század első felében, a polgári szociológia keletkezésekor, ma is jellemző, hogy a polgári szociológia a marxizmussal szemben a védekezés egyik sajátos terméke, valamiféle „varázsszer”, amelynek alkalmazásával menekülni próbálnak a marxizmus lenyűgöző hatása alól.

A szociológia tudománnyá, tudományos színvonalra a marxizmussal, a történelmi materializmussal emelkedett. A szociológia csak azzal válhat tudománnyá, ha a társadalmat a maga valóságában vizsgálja és nem elvont társadalmi modelleket tanulmányoz; ha tehát a materialista történelemfelfogás szellemében végzi munkáját. Nem azért van erre szükség, mintha a történelmi materializmus valamiféle dogma, séma lenne a szociológia számára, hanem azért, mert a valóban tudományos szociológia fő követelménye: „pontosan kell ábrázolnia a tényleges folyamatot és semmi többet” (Lenin: Kik azok a „népbarátok”. Művei I. köt. 178. old.) — s ez nem más, mint a történelem materialista felfogásának fő követelménye. Nem hiába írta Lenin, hogy a szociológia tudománnyá csak a történelmi materializmus alapján válhatott; először emelte az a szociológiát tudománnyá (vö. id. m. 136. old.). A történelem materialista felfogása ”. . . tette először lehetővé a tudományos szociológiát” — írta a narodnyikok szubjektív szociológiájának bírálatsorán Lenin. A szociológia tudománnyá válása azzal kezdődött, hogy nem rekedt meg az eszmék vizsgálatánál, az elemzést elmélyítette egészen a társadalmi eszmék eredetéig. S ez az elemzés „egyedül egyeztethető össze a tudományos pszichológiával” (id. m. 136. old.). A történelem materialista felfogása továbbá azért is emelhetette a tudomány színvonalára a szociológiát, mert ez tette lehetővé, hogy a szociológia az egyszerű tényleírásról az ismétlődéseket, szükségszerűségeket megállapítva — rátérjen a tények elemzésére. Ez tette lehetővé, hogy a szociológia kiemelje a véletlen jelenségek köréből a szükségszerűséget, hogy lényegtelen

jelenségek köréből kiemelje a lényegét. Az általánosítás lehetőségét reálisan a történelem materialista felfogása adta meg. Csak a történelem materialista felfogása emeli ki a társadalmi jelenségek közül a leglényegesebbeket, a termelés körébe vágó folyamatokat, feltárva a termelőerők és termelési viszonyok meghatározó szerepét a társadalom életében. Ez majd alapot ad a szociológia számára, mert hiszen ez teszi lehetővé, hogy „... a társadalmi alakulatok fejlődését olyannak fogjuk fel, mint valamely természettörténeti folyamatot”. Lenin Marxról írja, hogy „... Ő volt az első, aki a szociológiát tudományos alapokra fektette, amikor meghatározta a társadalom gazdasági alakulatának... fogalmát és megállapította, hogy az ilyen alakulatok fejlődése olyan, mint valami természettörténeti folyamat” (id. m. 139. old.). Lenin rámutatott arra is, hogy csakis a történelem materialista felfogása alapján van értéke annak a nézetnek, hogy a társadalom fejlődésében törvényszerűség mutatható ki. A szubjektív szociológusok elismerik a társadalmi törvényszerűségeket, de nem képesek ezeket mélyen, a törvényszerűség tudományos értelmében felfogni, tehát a társadalom mozgását nem képesek természettörténeti folyamatként felfogni.

A tudományos szociológia a marxizmussal vonult be az ISA tevékenységébe is. A szocialista országok szociológusai a marxizmus—leninizmus alapján álló nyugati szociológusokkal együtt új szint, tudományos szemléletmódot visznek az ISA-ban folyó vitákba. A marxista szociológia tanulmányozása, művelése a szocialista országokban szükséges és ennek eredményeivel meg kell ismertetni az ISA-ba tömörült szociológusokat is.

Az ISA, mint az UNESCO, s ezen keresztül az ENSZ szerve alkalmas terület ahhoz, hogy a két világrendszer, a kapitalista és a szocialista világ megismerje egymás felfogását, gondolatait. Lehetséges a politikai közeledés a békés egymás mellett élés szellemében — ezt tanúsítja a most lefolyt kongresszus is, amelynek záró ülésén G. Friedman, mint az ISA lelépő elnöke a békés egymás mellett élés szellemében beszélt. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az ideológiai osztályharc a marxista és antimarxista világnézet között a társadalom magyarázatában egy jöttányit is csökkenne. A békés egymás mellett élés, az egymás megismerésére törekvés szellemében kell tevékenykedni az ISA keretei között, s a két rendszer békés versenye eredményre vezet: ideológiai síkon is felülkerekedik világméretben is a materialista történetfelfogás, az egyedül tudományos társadalom-magyarázat.

II

Az ISA IV. szociológiai világtudománykongresszusának megtartására 1959. szeptember 8—15. között Milánóban és Stresában került sor. A kongresszus „profilját” előzetesen kijelölt program határozta meg, akárcsak az előző kongresszusokon. Az I. (zürichi) kongresszus témája a nemzetek kölcsönös viszonya

volt. A II. (liegei) szociológiai kongresszus a társadalmi stratifikációval foglalkozott. Az amszterdami, III. szociológiai világkongresszus témája a XX. század társadalmi változásai volt. A mostani, IV. világkongresszus témája: „*A társadalom és a szociológiai megismerés*” volt. Ennek megfelelően a kongresszus a társadalom és szociológiai megismerés problémáit több vonatkozásban, több témakörben dolgozta fel három szekció keretében.

A kongresszus tudományos tevékenységének tematikája, napirendje így alakult, a három szekció keretei között a következő témák kerültek tárgyalásra:

1. A szociológia társadalmi összefüggésében.
2. A szociológiai ismeretek alkalmazása.
3. A szociológiai módszer fejlődése.

Az első szekció témáját plenáris ülésen vitatta meg a kongresszus, *Raymond Aron* és *K. Merton* referátumai alapján.

A második és harmadik szekció munkacsoportokra oszolva vitatta meg az adott témákat. Így a második szekció témáját, a szociológiai ismeretek alkalmazását a következő munkacsoportok dolgozták fel: ipar, agrárkultúra, nevelés, regionális várostervezés, közegészségügy, népesedés, a gazdaságilag fejletlen népek, országok problémái, etikai és faji viszonyok, a család szociológiája, a pihenés szociológiája, a társadalmi jólét tervezése, tömegközlekedés és gyógyászat.

A második szekció külön plenáris ülésen dolgozta fel „A társadalmi tervezés szociológiai aspektusa” című témát a francia *Bettelheim* és a lengyel *Ossowsky* professzorok bevezető referátumai alapján.

A harmadik szekció három bevezető előadás után, amelyeket az amerikai *Lazarsfeld*, a nyugatnémet *König* és a francia *Stoetzel* professzorok tartottak, plenáris vitát rendezett, majd számos szeminárium keretében került feldolgozásra az adott téma. Így: experimentális módszer, megfigyelési módszer, az áttekintési módszer, kis csoportok analízise, történeti szociológiai módszer, összehasonlító módszer, statisztikai módszer, a társadalmi elméletek matematikája, szociális antropológia, pszichológia, pszichoanalitikus módszer.

Az alapvető témák feldolgozása mellett számos kiegészítő ülésre került sor. Így pl. megvitatta egy munkacsoport „A szociológia helyzete Olaszországban” című témát. Érdekes ülés tárgyalta a „politikai elitek”, a „forradalom és rebellió”, „filmszociológia”, a vallás szociológiája, a tudás szociológiája, az elmebetegségek szociológiája, valamint a marxizmus fejlődése című témákat.

A kongresszus tudományos témái mellett különböző *szervezeti feladatok* is napirendre kerültek. (Az ISA Végrehajtó Bizottsága új végrehajtó titkárt választott.)

Az ISA Tanácsa számos szervezeti kérdéssel foglalkozott. Így pl. döntött *felvételi* kérdésekről. Más egyéb országok szervezetei mellett felvette a Magyar

Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetét, a román és bolgár szociológiai társaságot, miután megelőzőleg tagja lett a szervezetnek a csehszlovákiai szociológiai társaság. A Tanács ülése választotta meg az ISA új elnökét és alelnökeit, valamint a Végrehajtó Bizottság új tagjait. A Tanács a következő kongresszus színhelyéül Washingtont jelölte ki, időpontul pedig 1962 szeptemberét. A Tanács néhány tagja bejelentést tett több regionális konferencia megtartásáról (skandináviai, latinamerikai és afrika—ázsiai regionális konferenciákat készítenek elő) a következő három év alatt. Előterjesztés hangzott el a Tanács ülésén egy nemzetközi szociológiai év szervezéséről is, valószínűleg a nemzetközi Geofizikai Év mintájára. E kérdésben a Tanács döntést nem hozott, azt a kérdés fontosságára való tekintettel későbbi időre halasztotta.

Érdekes és tanulságos volt a Tanács ülésén a hivatalos nyelv körüli vita is. Francev akadémikus, a Szovjet Szociológiai Társaság elnöke, az ISA Tanácsának szovjet képviselője előterjesztést tett az orosz nyelv hivatalos nyelvként való elfogadására a jelenleg hivatalos nyelvként használt francia és angol nyelv mellett. Ez a javaslat igen fontos és hasznos, segít kiküszöbölni a nyelvi feltételek egyenlőtlenségét, ami jelentős előnyt biztosít az anyanyelvükön vitatkozó nyugati szociológusoknak a szovjet szociológusokkal szemben. A Tanács nem foglalt állást e kérdésben, nem vállalta magára a javaslat elutasítását, de nem is fogadta el azt, hanem pénzügyi és egyéb formális indokokra hivatkozva (ilyen pl. a még egy nyelven történő szimultán fordítás nagy többletköltséggel járó bevezetése, vagy egy másik érv, amely szerint még messze van, csupán három év múlva lesz megtartva a következő kongresszus, s addig a hivatalos nyelv kérdése elnapolható) elhalasztotta a döntést a következő kongresszusig.

III

A kongresszuson számos elméleti kérdés került megvitatásra. Ezek közül néhány fontosabb vita tanulságait kívánom a következőkben ismertetni.

A kongresszus munkájára rányomta bélyegét az az igény, hogy hogyan, miben kell megállapítani, körülírni a *szociológia feladatát, szerepét*. A legvilágosabban összefoglaló jelleggel az ISA lelépő elnöke, *Georges Friedman* fogalmazta meg a szociológia feladatára vonatkozó hivatalos nyugati elképzelést a kongresszus záróülésén elhangzott beszédében. Eszerint a szociológia feladata az *alkalmazkodás elősegítése*. A legfontosabb társadalmi jelenség Friedman szerint az egyén reagálása a társadalmi hatásokra, az egyén alkalmazkodása a társadalomhoz. Megállapította, hogy a szociológia az ipar, a technika gyors fejlődésével, valamint a természettudományok rohamléptekben történő előrehaladásával szemben ma deffenzívában van. A „nem gyakorlati emberek” — azaz technikai felkészültséggel nem rendelkező és a természettudományos ismeretek új színvonalát el nem sajátító emberek —, az egyszerű emberek

tétlenül, tehetetlenül állanak szemben ezzel a fejlődéssel és ebből a helyzetből ellentmondások alakulnak ki. A szociológia, a tudományos szociológiai kutató-sok szerepe abban jelölhető meg, hogy segítsen alkalmazkodni az embernek a természettudományos fejlődéshez, az ipar, a technika haladása új követelményeihez, hogy gyorsan tudjon reagálni a rohamos ipari fejlődés által felvetett problémákra. „Gyorsan kell reagálni a világ problémáira” —, ennek elősegítésében foglalható össze a szociológia fő feladata — állapította meg G. Friedman.

Ebben a vonatkozásban azonosította Friedman a marxista és nem marxista szociológia feladatát. Szerinte igen fontos, hogy a Szovjetunióban is ezzel a problémával foglalkozzanak mindenekelelt a szociológusok, a szociológiai kutatómunka. Az a Szovjetunióban felnövő új emberek életének egyik legfőbb problémája, hogy a társadalom, a technika új viszonyaihoz alkalmazkodni tudjanak. Különösen a parasztság esetében lényeges: hogyan tud alkalmazkodni az új társadalmi helyzethez?

Megjegyzem, hogy Friedman felfogásának elég elterjedt iskolája van. Ez a felfogás számos vonatkozásban bukkant fel a kongresszus hivatalos ülésein (főleg az iparszociológiával foglalkozó üléseken) és a magánbeszélgetések során is. Így pl. egy izraeli szociológus magánbeszélgetésben a kínai népi kommunák viszonyai iránt érdeklődött, főleg abban a vonatkozásban, hogy az elmaradt kínai paraszt hogyan tud alkalmazkodni a rohamos ipari, technikai, társadalmi fejlődés igényeihez. Egy belga iparszociológus magánbeszélgetésben ugyancsak az alkalmazkodás problémáinak jelentőségét hangsúlyozta az ipari fejlődés új körülményei között.

Az *alkalmazkodás-koncepció* több vonatkozásban igen hibás szociológiai felfogás amellett, hogy tartalmazza az igazságnak valamely kis magját is — ugyanis az új társadalmi viszonyok ténylegesen megkövetelik az egyén szokásainak, életmódjának az átalakulását, az új helyzethez való hasonulását. Alapjában hibás a koncepció alapeszméje, amely az egyént konzervatív természetűnek állítja be. A társadalmi haladás, az ipari fejlődés éppen az egyének, a dolgozó emberek, a dolgozó néptömegek aktív tevékenységéből bontakozik ki, áll elő. A dolgozó tömegek tevékenységében érvényesülő forradalmi erő jelentős szerepet játszik a természettudományos fejlődésben is. Az új társadalmi viszonyok egyáltalán nem állnak antagonizmusban az egyén életével a haladó, feltörekvő társadalmakban és főképpen a szocialista fejlődésben.

Az alkalmazkodás elsősorban biológiai kategória. Az élő szervezetnek a környezettel való kölcsönhatását s ebben a környezeti feltételek asszimilálását fejezi ki. A biológiai törvény a társadalomra alkalmazva azonban semmitmondóvá válik, illetve kifejezetten reakciós politikai tartalmú.

Mi az alkalmazkodás-koncepció politikai tartalma? Végző soron az, hogy az elmaradt *kizsákmányolt tömegek feladata az alkalmazkodás* társadalmi környezetükhöz, a kizsákmányoláshoz — amelyet eleve adottnak és megváltozhatatlannak tekint, — a kizsákmányolás új formáihoz, a technikai

haladás következtében jelentkező új helyzethez (az automatizálás és hatásaként a munkanélküliség fokozódása az iparban és mezőgazdaságban, a foglalkoztatottság arányainak eltolódása a szolgáltatási gazdasági ágak, kereskedelem stb. felé a kapitalista országokban). Az alkalmazkodás tehát nem más, mint *belenyugvás*, az adott társadalmi viszonyokhoz való passzív kapcsolódás, ezért a szociológus feladata, hogy megkeresse a lehető legjobb módszereket ahhoz, hogy a tömegekkel elfogadtassa: társadalmi rendszerük, a kapitalizmus a legjobb és megváltoztathatatlan társadalmi rendszer; a megváltoztatására, osztályharcra, forradalomra nincs szükség és arra kell törekedni, hogy pszichológiailag a legjobb eszközöket használják fel ahhoz, hogy az adott társadalmi viszonyokba beleilleszkedjenek, hasonuljanak, alkalmazkodjanak. Jellemző, hogy a nagy monopolszervezetek keretei között számos szociológiai intézet működik a nyugati országokban, amelyek feladata az alkalmazkodásnak a megfelelő körülményeit felmérni. Így pl. a Shell-monopólium és más trösztök is szociológiai intézetet, apparátust tartanak fenn, amelyek feladata abban van, hogy megfelelő felmérő munkát végezzenek a gazdasági célok várható társadalmi kihatására (tőkebehatolás társadalmi hatásai stb.), és előkészítésére „meggdolgozzák” szociológiai eszközeikkel, módszereikkel a célbavett területeket, „az alkalmazkodás” megfelelő feltételeit készítsék elő, teremtsék meg az adott területeken.

„A szociológia feladata az alkalmazkodás elősegítése” — felfogásnak még egy lényeges oldalával kell foglalkoznunk. Ez a szociológia feladatának a leszűkítését, degradálását jelenti, ugyanis implicite tartalmazza a *tudományos előrelátás kizárását* a szociológia feladatköréből.

A marxista szociológia fő feladata éppen az, hogy a társadalmi jelenségek tudományos vizsgálatával fegyvert adjon a proletariátus, a szocialista társadalom, a párt és állam kezébe, hogy a társadalmi folyamatok fejlődése megértése alapján a legjobb eszközöket dolgozhassa ki a fejlődés érdekében elvégzendő tevékenységéhez. Tehát a marxista szociológia feladata, hogy a tudományos előrelátással segítse a szocializmusért, a kommunizmusért folyó harcot. A szociológia, mint tudomány — és mint valódi tudomány — feladata az, hogy megadja az előrelátás eszközeit, a megismerés adataira, tényeire, a törvényszerűségek feltárására támaszkodva.

A mai polgári szociológia vezető képviselői tagadják ezt a feladatot. Így pl. *Raymond Aron* az első szekció vitájához tartott bevezető előadásában egyenesen kétségbevonta, hogy a szociológia képes lenne a tudományos előrelátás megalapozására. Ezzel szemben azt állította, hogy a jövőről csak egy dolog biztos számunkra, mégpedig az, hogy nem tudjuk: milyen lesz? Agnosztikus alapon tagadta a tudományos előrelátás lehetőségét, a szociológia feladatát ezen a téren. Aron szembeállította a valósággal a „valóság tudatát”, s idealista módon a „valóság tudatnak” tulajdonított meghatározó szerepet. A marxizmus—leninizmust azzal a sokszor megeáfolt primitív érveléssel bírálta,

hogy az voltaképp nem más, mint pozitivizmus, mert a társadalmat természet-tudományos alapon magyarázza, természettudományos egzaktásra törekszik.

Aron idealista, agnosztikus nézeteivel a marxista szociológusok közül többen szembefordultak. Így pl. *Fedoszejev* akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófia Intézete igazgatója, a kongresszuson részt vett szovjet delegáció vezetője vitatkozott Raymond Aronnal a szociológia feladatairól. A fő feladatot a kongresszuson elvégzendő munkában oly módon állapította meg, hogy törekedni kell egymás nézeteinek megismerésére, megértésére. *Ojzerman* professzor a *tudományos előrelátás* jelentőségéről, szerepéről beszélt, valamint a marxista szociológia, a szociológiai megismerés szerepéről a tudományos előrelátásban. Cáfolta Aron érvelését a marxizmus és pozitivizmus összekeveréséről, megmagyarázta, hogy mit jelent a természettudományos egzaktus igénye a marxista társadalomtudományban. *Osavkov*, a bolgár Szociológiai Társaság elnöke a *társadalmi törvények*, a törvények fogalma, a törvényeknek a tudományos előrelátásban játszott szerepének problémáival foglalkozott, Raymond Aronnal vitatkozva. Hangsúlyozta, hogy a társadalmi törvény fogalmának helyességét a társadalmi fejlődés tényei, tapasztalatai igazolják. Megemlítendő még, hogy a tudományos előrelátás körüli vitában Raymond Aronnal szemben Fedoszejev és Ojzerman elvtársaknak adott igazat a francia *Sauvy* és a jugoszláv *R. Lukic* professzor is.

Raymond Aron válaszában lényegében fenntartotta előbbi nézeteit, csupán annyit változtatott, hogy egyes kérdésekben megkerülte a vele szemben felhozott érveket. Így pl. a tudományos előrelátásról szólva megállapította, hogy közte és a marxisták között a vita nem abban van, hogy létezik-e tudományos előrelátás, hanem abban, hogy milyen feltételek mellett lehetséges az. A marxizmust az ismert naív vád hangoztatásával támadta, amely szerint a marxizmus egyoldalú, korlátozott, mert túlzott jelentőséget tulajdonít a gazdasági tényezőknek. Szerinte pl. 1917 októberét, a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat nem látták előre. Ezt azzal indokolta Aron, hogy a forradalom nem a fejlett kapitalizmus alapján robbant ki Oroszországban, tehát nem lehetett előrelátni. Ellenkezőleg. A forradalom a kapitalizmus fejletlenségéből következett. (A mai burzsoá ideológia sokszor hangoztatja rendszerének fenntartását, időtálló voltát indokolva azt a nézetet, hogy a szocialista forradalom a fejletlen gazdasági viszonyok terméke, a fejlett tőkés országokban már nem időszzerű. „Csak” arról „feledkeznek meg”, hogy egyrészt olyan fejlett ipari kapitalista országokban is sor került a szocialista forradalomra, mint pl. Csehszlovákia, vagy a Német Demokratikus Köztársaság. Másrészt pedig azt hallgatják el, hogy a termelőerők állapota, fejlettsége világméretekben jelentkezik egy bizonyos színvonalon és nem egyik-másik országban elszigetelten vizsgálendő a termelőerők színvonala, ily módon határozza meg objektív feltételként a szocialista forradalom érettségét a világon.) Aron válaszában épp az eszmék szerepét, a marxizmusnak az eszmék aktív szerepéről kialakult

álláspontját hagyta figyelmen kívül és ilyen alapon ferdítette el a tényeket. Ugyancsak hibás az az érve is, amelyet a társadalmi törvényekkel szemben hozott fel. Arról beszélt, hogy az általános törvények nem mondanak semmit, mert mindig konkrétan jelennek meg. Figyelmen kívül hagyta az egyes és az általános dialektikájának legalapvetőbb, legelemibb vonásait. Azt, hogy az általános az egyesben jelenik meg, egyáltalában nem zárja ki, hogy az általános *benne van* az egyesben — a sok egyes jelenség, folyamat, közös lényeges vonásaként, objektíve. A törvényszerűségek konkrét érvényesülése egyáltalában nem mond ellent annak, hogy a konkrét folyamatokban az általános törvényszerűség érvényesül, hat.

A mai szociológia feladatainak, szerepének kijelölésében így ütközött össze a tudományos előrelátás igényével az alkalmazkodásra való segítség hangoztatása, mint a mai nyugati burzsoá szociológia fő funkciója.

A mai burzsoá szociológia művelésében a fő áramlatok a *mikroszociológia* körén belül jelentkeznek. Ez tekinthető — a kongresszus vitáinak tanúsága szerint is — a mai nyugati szociológia vezető áramlatának. Megállapítható, hogy a nyugati burzsoá szociológia problémái közül előtérbe került a kongresszuson a mikroszociológia értékelése. Igen éles viták folytak az amerikai és nyugat-európai, főleg francia szociológusok között a mikroszociológia kérdéséről, a szociológiai általánosítás jelentőségéről. Sokan támadták nemcsak balról, hanem jobbról, a klérus oldaláról is az amerikai szociológusokat a mikroszociológia, valamint a pszichoanalitikus módszer miatt. A kongresszuson az amerikai *Talcott Parsons* képviselte a leghatározottabban a pszichoanalitikus módszert, vele vitatkozva a román *Gulian* professzor hozta fel a marxizmus érveit a pszichoanalitikus módszerrel szemben. A nyugati, főként az amerikai burzsoá szociológiában ezek a jelenségek nyomultak előtérbe: a mikroszociológia, a pszichoanalitikus módszer alkalmazása és amint a viták is erre mutattak: az experimentális módszerek alkalmazása a szociológiában. Emellett továbbra is nagy szerepet játszik a pozitívizmus, amelyet bár egyes nyugati szociológusok (Aron és Treves) már el akartak temetni, mások világosan feltárták, hogy ma még a nyugati szociológiai áramlatok egyik legjelentősebbike. A szociológiai módszer fejlődéséről tartott plenáris, az egyes szemináriumokat bevezető ülésen is ezek a kérdések kerültek előtérbe. Az összeütközés centrumában a mikroszociológia, a szociográfia, a leíró jellegű, helyzetismertető szociológiai kutatás és a szociológia általánosító törekvése állott. Ezt úgy fogalmazták meg, mint az amerikai és európai szociológusok ellentétét. A mikroszociológia, az empirikus szociográfia elleni vitában *Francev* akadémikus (Szovjetunió) és *Heyden* professzor (NDK) szólaltak fel, ismertetve a marxizmus álláspontját a megismerés folyamatáról. Heyden megállapította, hogy a marxizmus igényli a tények empirikus vizsgálatát, de nem áll meg a tényeknél, hanem azokat dialektikus módon tanulmányozva, általános összefüggéseket keres. A mikroszociológiával szemben *Francev* akadémikus is a gondolati analízis szükségs-

ségét hangsúlyozta, mint az empirikus felmérő munkához kapcsolódó elengedhetetlenül szükséges mozzanatot.

Stoetzel francia professzor a módszerek változására hívta fel a figyelmet; következtetéseiben a módszertani kérdések filozófiai értékelései merültek fel, filozófiai jellegű vitát igényelt a régi szociológiai módszerek felülvizsgálatára. A vita, amely közte és *Lazarsfeld* professzor (USA) közt a mikroszociológia értékelése körül folyt, a módszertani megközelítés vitája. *Lazarsfeld* professzor a kutatás *intézményesítését* hangsúlyozta erősen, jelenleg szerinte a kutatás nagyon individualizált, csupán egyes individuális témák konglomerátuma. *König* professzor (NSzK) a módszertani kérdések kapcsán ugyancsak intézményesítésről, ennek a technikai szempontból való szükségességéről beszélt a kutatásban. Hangsúlyozta, hogy milyen sok nehézséggel kell megküzdeni ennek hiányában. Európában hiányzik ez az egységesítés, pl. a tervezési, költségvetési kutatásban. A kutatás intézményesítése egyelőre csupán egy-egy személy magánügye, legfeljebb személyes ügy és semmikép sem rendszeres, intézményes.

A kongresszuson tárgyalt kérdések közül különösen tanulságos volt a „politikai elitek” és a „forradalom—rebellió” c. témában folytatott vita.

Érdekes és tanulságos vita alakult ki az úgynevezett „*politikai elitek*” témájáról. A burzsoá szociológusok, akik tagadják a társadalom osztálystruktúráját, igen nagy bajban vannak az úgynevezett „*politikai elitek*” kifejezésével, amellyel a társadalmat vezető uralkodó osztályt jellemzik. Osztályok tagadása és ugyanakkor egy vezető osztály elfogadása: olyan ellentmondás, amellyel nem tudnak megküzdeni. A kongresszus ülésén is szemmel láthatóan nehézséget jelentett a „*politikai elitek*” problémája. *Siskin* elvtárs (Szovjetunió) felszólalása ismertette a marxizmus álláspontját a vezetők szerepéről a társadalomban. Osztályokon belüli rétegek, csoportok viszonyát meg kell vizsgálni, de ez a társadalom osztály-strukturális keretei között történik. A vezetők és tömegek viszonyát pontosan körül lehet és kell határolni. A „*politikai elit*” bizonytalan, pontatlan fogalom, amelyet el kell kerülni. Többen is hangoztatták a vitában, hogy ez a kifejezés csak mint munkahipotézis használható. A vita számos felszólalója összefüggésbe hozta a „*politikai eliteket*” a technikai fejlődéssel, a technokrácia szellemében.

Egy másik érdekes vita a *forradalom—rebellió* téma körül folyt le. A forradalom fogalmát, mint „illegitim helyzet legitimizálását” fogalmazták meg a polgári szociológusok. Megpróbálták összekeverni a forradalom fogalmát az úgynevezett „ipari forradalommal”, szembeállították ezeket és az utóbbinak tulajdonítottak nagyobb jelentőséget. Egyesek még azt is kétségbevonták, hogy a forradalom csak haladó jellegű lehet és Hitler német fasizmusát is forradalomnak tekintették.

A kongresszuson számos haladó törekvéssel lehetett találkozni. Igen érdekes és tanulságos volt pl. a filmszociológiával foglalkozó ülés, illetve

az etnográfiai filmek nemzetközi bizottságának ülése és filmbemutatója. A filmválogatásnak láthatóan vallásellenes éle volt. Így pl. egymás mellett mutatták be a Ghanai Hauka-szekta borzalmas szertartásairól szóló filmet a sötét vallási babonák rettenetes hatásáról és a Lourdes csodáiról szóló, pápai engedéllyel kiadott, de az afrikai film szomszédságában nem kevésbé a sötét tudatlanságot felidéző „civilizált” filmet. Filmet mutattak be továbbá a francia lakásnyomorról, a belga keresztényszocialisták tiltakozó tüntetéséről az állami oktatás ellen és e tüntetés rendőri szétveréséről.

IV

Mint már jeleztük, a kongresszusra jellemző volt, hogy — bár az idealista burzsoá szociológusok most is túlnyomó többségben voltak — a szocialista országokból már népes delegációk vettek részt a kongresszus munkájában. Jellemző, hogy a kongresszuson Albánia kivételével valamennyi európai szocialista ország küldöttsége részt vett. Igen erős delegáció érkezett a Szovjetunióból Fedoszejev akadémikus vezetésével; a delegáció tagjai között voltak Francev, Kamhari akadémikusok, Okulov professzor, a Voproszi Filozófiai főszerkesztője, Siskin, Csagin, Platonov, Ojzerman professzor, Nyemcsinov akadémikus és sokan mások. Csehszlovákiából egy kb. 10 tagú delegáció érkezett, amelyben részt vett Szvoboda professzor. Romániát is hasonló létszámú delegáció képviselte, tagjai között Jonascu, Ralea és Gulian professzorokkal. NDK-ból kb. 20 szociológus vett részt a kongresszuson, köztük Scheler, Mende professzorok. Bulgáriából is kb. 10 küldött vett részt a kongresszus munkájában, köztük Natan akadémikus, Osavkov professzor és mások. Lengyelországból kb. 30 szociológus vett részt a kongresszuson. Ennélfogva a kongresszus munkájára rányomta bélyegét, hogy a szocialista országok megjelentek és a kongresszus munkájára hatást gyakoroltak. Azonban az előzetes előkészítő munkálatok hiánya, nagy gyengesége következtében ez a hatás nem volt kielégítő. Több lehetőség nyílt volna erre az adott erővel is. Sajnálatos módon a kongresszus anyagai nem jelentek meg időben, az I. kötet a kongresszuson került szétosztásra, a kongresszus anyagainak II. kötete mindmáig nem jelent meg.

A szocialista országok nagyszámú és népes küldöttségei új szint jelentettek a kongresszus munkájában. A vitákban aktívan részt vettek és ezek a viták a kölcsönös eszmecserék légkörében zajlottak le, sokszor igen élesek voltak, de nem haladták meg a normális viták kereteit. A szocialista országok küldötteinek helyzetére jellemző, hogy általában nem szigetelődtek el, sőt egy bizonyos érdeklődés is megnyilvánult velük szemben (a holdrakéta hatása, valamint Hruscsov elvtárs amerikai útjának előkészületei). Megállapítható, hogy a szocialista országokból a kongresszuson résztvevő szociológusok eredményes munkát tudtak végezni. A felszólalásaik tudományos értékűek, az érdeklődést felkeltők voltak. A szocialista, marxista alapon álló szociológusok figyelemre méltó erőt tudtak képviselni a kongresszuson. Ezen felszólalások közül a legjelentősebb

az volt, amelyben a Szovjetunióban folyó szociológiai munka elvi alapjait az első plenáris szekció ülésén *Fedoszejev* akadémikus fejtette ki, arra utalva, hogy a részvétel, a viták célja: egymás megértésére való törekvés. Bár a keretek igen szűkek, az idő csekély és így részletkérdésekben nem is lehet különösebben előrehaladásra törekedni, mégis lehetséges az együttműködés, a vita. Elmondta a kongresszus ülésén, hogy a Szovjetunióban hogyan foglalkoznak a szociológiai kutatással. Most már lehetségessé vált, hogy a szociológiai kutatómunka alapján különböző politikai nézeteket valló szociológusok a nemzetközi kongresszuson összeüljenek nézeteik tisztázására. A Szovjetunióban foglalkoznak a nyugati szociológiával, napról napra nő ismeretük erről. Egyre emelkedik ennek a munkának a színvonala is. Elmondta, hogy ugyan még ma is előfordul, hogy egyes cikkek felületesen foglalkoznak a nyugati szociológia elemzésével, de az ilyen felületes cikkekkel a Szovjetunióban nem értenek egyet és alaposan megbírálják ezeket. A kongresszus munkájában a szociológusoknak nagy felelősségük tudatában kell részt venniük, felelősek a társadalmi jelenségek, mint pl. a technikai haladás szociológiai hatásának, következményeinek tudományos tanulmányozásáért.

A kongresszus munkájának előkészítésében részt vettek a szocialista országok szociológiai társaságai is. Ilyen szociológiai társaság működik a Szovjetunióban (elnöke *Francev* akadémikus), Bulgáriában (elnöke *Osavkov* professzor) Csehszlovákiában és Romániában is. A szociológiai társaságok szervezete eléggé eltérő. Bulgáriában a szociológiai társaság tagjai egyéni tagok: közgazdászok, filozófusok, történészek, marxizmus—leninizmus oktatók vesznek részt a munkában. A Szovjetunió szociológiai társaságában a tagság kollektív, tehát intézmények (akadémiai intézetek: filozófiai, közgazdasági, történettudományi, néprajzi intézet), valamint tanszékek, pl. marxizmus—leninizmus tanszékek a társaság tagjai. Ezek a szociológiai társaságok a marxista szociológiát a történelmi materializmussal egyértelműen művelik.

A szociológiai munka kibontakozása a szocialista országokban és az erről történő beszámolás a kongresszus ülésein a marxizmus befolyását növelte a kongresszus munkájára. A *marxizmus helyzete* a kongresszuson igen jellemző volt. A marxizmus a nyugati burzsoá tudósok szemében a szociológiai áramlatok egyike, bár többek szerint meghaladott, egyoldalú áramlat, amiből a szociológia fejlődése során sokat tett magáévá. Azonban a marxizmus politikai súlya láthatóan egyre inkább növekszik az ő szemükben is. A szocialista országok küldöttségei a marxizmus—leninizmus nagyhatású jelentkezését biztosították a küldöttségek létszámánál sokkal nagyobb arányban. A marxizmus képviselőiben a nyugati országok egyes küldöttei is jelentkeztek, azonban ezek száma jóval csekélyebb volt a várhatónál. Voltak a kongresszuson angol, olasz, francia marxista felszólalók, de pl. viszonylag kevés volt az olasz vagy a francia marxista hozzászóló. A marxizmust részben vagy egészben jó néhány tőkésországbeli tudós is kiindulási alapként fogadta el és magának vallotta egyes

részkérdésekben. Így pl. egyes vitatkozóak a tervezés problémáinak tárgyalása során a marxizmus alapjából indultak ki. A marxizmushoz való viszony a polgári szociológusok részéről általában tartózkodó és respektáló volt. (Pl. Raymond Aron bevezető előadásában Marx helyét a szociológia nagyjai közt Comte és Max Weber között jelölte ki.) Volt természetesen olyan hang is a kongresszuson, amely megpróbálta a marxizmust udvariasan, de határozottan elutasítani. Így pl. az olasz igazságügyminiszter, Gonella, a Keresztény Demokrata Párt ismert politikusa a marxizmust azonosította a pozitívizmussal és ily módon hadakozott ellene. „A marxizmus a természettudományos törvényeket alkalmazza a társadalomra, tehát pozitívizmus.” „A marxizmus megcsonkítja a tényeket, kizárólag a gazdasági tényezőket veszi figyelembe.” Ez a felfogás más egyebek mellett mutatja, hogy a marxista szociológia, annak értékelése a kongresszus munkájában egyik centrális kérdés volt; vagy mellette, vagy ellene a legtöbb felszólaló többé-kevésbé törekedett állást foglalni. Mindezek alapján megállapítható, hogy a marxista szociológia jelentős helyet foglalt el a kongresszus munkájában. Ennek nemcsak tudományos alapjai láthatók, hanem politikai háttere is, a szocialista világrendszer egyre fokozódó súlyának, jelentőségének hatása is érződik ebben.

V

A Magyar Tudományos Akadémiát két küldött képviselte a kongresszuson: *Molnár Erik* akadémikus és *Fukász György* kandidátus. A magyar küldöttség meghívottként vett részt a kongresszuson, Magyarország nem volt tagja az ISA-nak. A küldöttség egyik fő feladata az volt, hogy előterjessze a Magyar Tudományos Akadémia Filozófia Intézetének az ISA-ba való belépésére vonatkozó felvételi kérelmét és eszközölje ki annak realizálását. Ezt a feladatot a küldöttség teljesítette. Molnár Erik akadémikus a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete megbízásából az ISA Tanácsának tagja lett. A Filozófiai Intézet fog gondoskodni a kapcsolatok kiépítésének különböző formáiról, és a létesítendő kapcsolatok tudományos hasznosításáról.

A magyar küldöttség a kongresszus munkájában, az üléseken, az ISA tanácsülésén rendszeresen részt vett. Molnár Erik akadémikus felszólalt a gazdaságilag fejletlen népek problémáiról tartott vitában és azt bizonyította, hogy ezen népek problémáját, fejlődését csakis a szocializmus módszereivel lehet biztosítani.

A hivatalos rendezvényeken kívül számos egyéb megbeszélésen vettünk részt. Így pl. a *szovjet elvtársak által összehívott megbeszélésen*, amelyen megállapodás született a szocializmus fejlődéstörvényeiről szóló nagyszabású munka megszervezéséről. Eszerint minden szocialista ország tudományos akadémiaja (a munka bázisa mindenütt a Filozófiai Intézet) törekedjen egy-egy kötet kiadására egy-két éven belül a szocializmus fejlődéstörvényeiről saját tapasztalatai felhasználásával. Ez az első etap. A második: a szocialista orszá-

gok szociológusai egy közös kötetet adnak ki, az előző legjobb cikkekből. Az első etap gyors lebonyolítását állandó tapasztalatcserék, konzultációk egészítik ki. Szükséges és időszerű dolog kialakítani ehhez a munkához és általában a szociológia hazai műveléséhez a legjobb, legmegfelelőbb szervezeti kereteket.

Számos beszélgetés folyt le haladó nyugati szociológusokkal is. Ezek során sok érdekes tájékoztatást kaptunk a nyugati országok problémáiról, szociológiai helyzetéről. A beszélgetések során találkoztunk angol, amerikai, olasz, holland, spanyol elvtársakkal és más pl. francia, olasz haladó szociológusokkal. Ezek a magánbeszélgetések is igen hasznosnak mutatkoztak, amelyek során számos jó egyéni kapcsolat épült ki.

VI

A kongresszuson történtek alapján is új feladatok jelentkeznek a társadalmi jelenségek magyarországi vizsgálata során. Szükséges, hogy fokozottabban éljen a magyar szociológiai kutatómunka azzal a lehetőséggel, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete az ISA tagja lett. Ezen az alapon tovább kell fejleszteni a társadalmi problémák tanulmányozását, szélesíteni kell a szociológiai kutatómunkát.

A filozófusok mellett fokozottabban be kell kapcsolni a társadalomtudományok művelőit. Közgazdászok, történészek, jogászok, geográfusok, demográfusok, néprajzkutatók közreműködésével szélesebb skálájúvá és hatékonyabbá kell tenni a szociológiai munkát. Különösen fontos, hogy alapos, mély elemzés alá vessük a szocializmus építése társadalmi problémáit, a SZKP XXI. kongresszusán tárgyalt társadalmi-ideológiai kérdéseket, valamint az MSZMP VII. kongresszusán felvetett szociológiai problémákat. Különösen fontos a „szocializmus fejlődéstörvényei” témával kapcsolatos munkák meggyorsítása.

A munka szervezeti kereteit is jobban ki kell építeni. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézetére építve ki kell alakítani a különböző társadalomtudományok művelői együttműködéséhez a szociológiában legmegfelelőbb szervezeti kereteket.

Ennek során fel kell használnunk a baráti szocialista országok szociológiai tevékenységének tapasztalatait. Az eddiginél sokkal jobban figyelembe kell vennünk e tapasztalatokat, eredményeket, valamint a nyugati burzsoá szociológia legújabb jelenségeit, tanulságait, leleplezve a burzsoá szociológia mai módszereit, bírálva a ma legelterjedtebb burzsoá szociológiai áramlatokat és nézeteket.